

FILOZOFIJSKI POJMOVI U LANOSOVIĆEVU RJEČNIKU

FRANJO ZENKO

*Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za povijest filozofije*

Izvorni znanstveni tekst
Primitljeno 12. IV 1983.

Moj prilog na ovom skupu*, posvećenom životu i radu Marijana Lanosovića, najavljen je pod naslovom »Filozofijski pojmovi u Lanosovićevu rječniku«.¹ Od ovako formulirana naslova mogao bi se očekivati prilog istraživanju filozofijske terminologije u nas uopće, ili pak preciznije, budući da se radi o hrvatskom leksikografu, prilog istraživanju hrvatske filozofijske terminologije.

U kojem smislu bi se to moglo očekivati? Kako se ne radi, kad je riječ o Lanosovićevu leksikografskom rukopisu, o terminologijskom rječniku znanstvenog nazivlja, poput onog Šulekovog,² a pogotovu ne o rječniku hrvatskog filozofijskog nazivlja (na nj ćemo, mislim, čekati još vrlo, vrlo dugo!), neprimjereno bi bilo očekivati izvještaj o tome koliko je Lanosović unaprijedio, ili barem fiksirao, filozofijsku terminologiju na našem jeziku. Prema općem, dakle nespecijaliziranom karakteru Lanosovićeve leksikografske rukopisne ostavštine, moglo bi se eventualno postaviti pitanje ovako: koliko njegov rječnik reflektira hrvatsku filozofijsku terminologiju i tako omogućuje uvid u njezino ondašnje stanje?

Međutim, upravo ovako postavljeno pitanje je problematično. Može li se, naime, u to vrijeme uopće govoriti o hrvatskoj filozofijskoj terminologiji, kada znamo da je sve što je do tada napisano i što se tada pisalo i pisat će se iza toga još pedeset

* Skup je održan u Slavonskom Brodu 19. i 20. studenoga 1982.

¹ Radi se o Lanosovićevu četvororojezičnom (hrvatsko-njemačko-latinsko-talijanskom) nedovršenom rječniku što se u rukopisu čuva u Samostanskom arhivu u Slavonskom Brodu. Rukopis je nastao tijekom godina 1789—1791.

² Šulek Bogoslav, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*. Zagreb, 1874/75.

godina iz područja filozofije u nas na stranim jezicima. Dakako, najviše na latinskom, zatim talijanskom i na njemačkom.

Podsjetimo se samo nekih važnijih činjenica vezanih za vrijeme (tj. XVIII i početak XIX stoljeća) u kojem nastaje dokument koji analiziramo i vrednujemo s aspekta hrvatske filozofijske terminologije. Glavno svoje djelo svjetsko-filozofijskog ranga, *Theoria philosophiae naturalis*, naš Bošković piše i dovršava u Beču 1758. g. na latinskom. Na našem tlu, recimo u Zagrebu, u krugu najvišeg nacionalnog učilišta, Neoacademia zagrebiensis, Kazimir Bedeković (1727—1782) piše svoj traktat o Newtonu 1758. g. opet na latinskom (*Exercitatio philosophica in primam Newtoni regulam*). Isto tako prevodi Bakerovu knjigu *Reflections upon Learning...* (1699), tada aktualnu u Evropi, vjerojatno s talijanskog predloška, opet na latinski *Considerationes de incertitudine scientiarum* (1759). Ivan Horvat (1732—1799) piše polemičku knjigu o Kantovoj *Kritici čistog uma* (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781) na latinskom, *Declaratio infirmitatis Fundamentorum operis Kantiani Kritik der reinen Vernunft* (1797), kao što i Čučić, nastojeći izbjeći krajnosti, kako dogmatizma metafizike tako i Kantova kriticizma, zasniva enciklopedijski sustav filozofijskih znanosti u deset sveščića također na latinskom (*Philosophia critice elaborata*, 1815).

Ostavljajući po strani mnogobrojne rukopise filozofijskog sadržaja, nastale u krugu samostanskih i sjemenišnih škola u XVIII st., što ih sada otkrivamo i prvi put tek informativno čitamo, koji rukopisi su opet svi na latinskom,³ konstatirajmo kao zaključak slijedeće: prvi filozofijski tekstovi na hrvatskom jeziku pojavit će se tek ranih 1850-ih godina pojavom periodike, pri čemu mislim tu u prvom redu na *Katolički list zagrebački* (1849), gdje će se javljati prvi članci s čisto filozofijskom tematikom.

Ako dakle do kraja XVIII stoljeća, odnosno do tada kada nastaje Lanosovićev rukopis nemamo filozofijske literature na hrvatskom, onda ne možemo ni u Lanosovićevu rječniku tražiti hrvatske filozofijske termine. Stoga se zadatak ovog priloga mora odrediti tako da vodi računa s jedne strane o stanju hrvatske filozofije onoga vremena, a s druge strane o naravi i sadržaju samog dokumenta koji ispituje s aspekta filozofijske terminologije. Pođimo stoga od činjenica. Lanosovićev rječnik je četvorjezični rječnik, i to njemačko-hrvatsko-latinsko-talijanski. Dakle, prva riječ je njemačka, kojoj Lanosović često i po-

³ Popise, opise i sadržaje tih rukopisa iz naših samostanskih biblioteka i arhiva donosi redovito u svojim brojevima časopis »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine« što ga izdaje Institut za povijest filozofije Centra za povijesne znanosti u Zagrebu. Posljednji dvobroj toga časopisa 15—16/1982. donosi također opise i sadržaje tih rukopisa.

bliže određuje značenje, i to na njemačkom. Među njemačkim riječima što stoje na prvom mjestu ima i takvih koje prema Lanosovićevu vlastitom komentaru upućuju na to da se radi i o filozofijskom terminu koji se oblikovao u do tada već postojećoj izvornoj filozofijskoj literaturi na njemačkom.⁴ Ako se dakle govori o filozofijskim terminima u Lanosovićevu rječniku, tada valja imati na umu da se u strogom smislu može govoriti samo o njemačkim filozofijskim terminima koje je Lanosović kao takve i identificirao i pokušao im navesti ekvivalente u hrvatskom raspoloživom leksiku. Prema tome, zadatak našeg priloga je da pokaže koliko je Lanosović uspio pronaći takvih hrvatskih riječi koje bi prema njemu bile podobne da se uz njih veže onaj filozofijsko-pojmovni sadržaj što ga uz sebe već kao filozofijski termini vezuju navedene njemačke riječi.

Prije analize samog leksikografskog materijala htio bih upozoriti da su od posebnog interesa Lanosovićevi hrvatski ekvivalenti onim filozofijskim pojmovima koji su u strogom smislu njemački, tj. stvoreni unutar izvornog njemačkog filozofiranja. Postoje, naime, njemački filozofijski pojmovi koji nisu po porijeklu njemački, nego koje su njemački filozofi preuzeli iz starogrčkog, rimskog ili skolastičkog izvornog filozofijskog pojmovlja stvorenog na starogrčkom, odnosno na latinskom jeziku, onom klasičnom ili srednjovjekovnom, i prevodili na njemački.⁵ Takvih slučajeva imamo i mi, i to vjerojatno barem tako starih, ako ne i starijih, kao što su njemački, uzmemo li u obzir najstarije starohrvatske redakcije praslavenskih svetopisamskih, liturgijskih, otačkih, homiletskih i propovjedničkih teologiziranih tekstova u kojima se javlja prijevod gotovo čitava repertoara grčkih i latinskih riječi, koje su izvorno nosioci filozofijsko-pojmovnoga sadržaja, a koje su kasnije, u kršćanstvu, poprimitelne teologizirana značenja.⁶ Stoga nisu tako interesantni ti je-

⁴ Njemački rječnici, posebno rječnik J. Christopha Adelunga (*Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der oberdeutschen*. Leipzig 1774 (I), 1775 (II), 1777 (III) i 1780 (IV), kojima se služio Lanosović, reflektiraju, između ostalog, i stanje njemačkog filozofijskog jezika, za koji Lanosović kao profesor teologije ima poseban sluh, što će pokazati brojni izvodi iz njegova rukopisa.

⁵ Rudolf Eucken je u svojoj *Geschichte der philosophischen Terminologie* (Leipzig 1879) posebno izdvojio »grčke«, »starolatinske«, »srednjovjekovno-latinske«, »novovjekovne (osim specifično njemačkih)« i »njemačke« termine. Vidi na kraju navedene knjige u »registru«, str. 221—226. (Knjiga je reprintirana 1964. kod Gerg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim.)

⁶ Poznata su novija istraživanja o razvijenosti i kultiviranosti hrvatskog jezika u renesansno-reformacijskom razdoblju kada je sa strane teologijskih krugova postavljano pitanje podobnosti novih nacionalnih (vernakularnih) jezika za 'sakralne', liturgijske i teologijske

zični dokumenti u relativno novom dokumentu koji nam može poslužiti u bolju svrhu: naime, da pomoću njega pokušamo odgovoriti na pitanje je li hrvatski jezik u usporedbi s njemačkim bio tako razvijen da se u to vrijeme, tj. potkraj XVIII st. moglo i na njemu izvorno filozofirati kao i na njemačkom, i to ne na skolastički način, nego baš u novovjekovnom duhu. Uvid u tu (ne)mogućnost neka nam omogući pregled Lanosovićevih hrvatskih ekvivalenata što ih navodi ne samo uz filozofijske pojmove latinskog ili grčkog porijekla, nego i uz one njemačke riječi koje među ostalim funkcioniraju i kao novostvoreni njemački filozofijski termini.

U glosaru koji slijedi navest ću termine (najprije njemačke, zatim, prema Lanosoviću, moguće hrvatske ekvivalente i latinske) koji zasijecaju u gotovo sve filozofijske discipline, logiku, ontologiju, racionalnu teologiju, etiku, psihologiju, hermeneutiku, estetiku itd. Termine koji su po Rudolfu Euckenu izvorno njemački obilježavam zvjezdicom (*).⁷

Allezeit	vazda, navik, nepristanice, svegj, svegjere, usvigdar, u svako vrime	semper, omni tempore
Allgegenwart — ein Vermögen des Allerhöchsten	svudibistvenost, svukdishnost, svakdishnica, svudibitnost, svakdishnosnost, svagdibistvo, svegjernost, svudpritočnost, vsigdarnost, svakdishnost, svudashnost	praesentia in omni loco, etwa omnipraesentia
Allgegenwärtig	svudibitni, svakdahan, svagdahan, svagdi pribitan, svagdi pristojech, svagdibivan, svakdishnesan, svegjerni, svakdishni, svudpritočni, svudashni, vsigderni	ubique praesens

ske svrhe. Podsjetio bih ovdje samo na stav o hrvatskom (slavonskom ili dalmatinskom) jeziku poljskog kardinala Stanislava Hosiusa koji u svojoj raspravi *De sacro vernaculo legendo* iz 1588. među ostalim kaže i ovo: »... moramo priznati da je slavonski ili dalmatinski jezik mnogo otmjeniji nego naš, tako da, ako bi molitve i sveta čitanja trebalo prenijeti na narodni jezik, morali bismo ih prenijeti upravo na ovaj od kojega naš vodi podrijetlo, a koji se po uglađenosti nalazi ispred ostalih; osobito jer je poznato da su na dalmatinski jezik prevedene svete Jeronimove knjige, tako da se čini da je u njegovoj porabi manja opasnost«.

⁷ Prema Euckenovoj knjizi, spomenutoj u bilješci br. 5.

Allgemein — allem gemein, alle betref- fend, allen gohörig Allgemeinheit	opcinski, opchen, ino- kupni, veselen, veselen- ski opchenost, opchenstvo, svescstvenost, svecsi- nost	omnibus communis, universus, generalis, vulgaris qidpiam commune pluribus
Anschauung* — — von Dingen, die in den Menschen sind, als Verstand, etc. statt eingepflanzt	urođen, uvexxen, urod- stven, naravan, narod- jen, naravski	ingenitus, innatus, insitus, ingenito
Anschauen — mit ansehen einerly Be- deutung	gledati, pogledati, ugle- dati, paziti, vidditi, za- gledati, razmishljavati, razmishljatti, promis- hljati, visoko misliti	adspicere, spectare, intueri, adspectare, contemplari
Anschauung* — oder Anschauen	gled, pogled, ugled, sgle- danje, gledanje, paze- nje, razmishljanje, pro- mishljanje, visoko mis- hljenje	contuitus, intuitus, contemplatio, adspe- ctus
Ansicht*, Ansehen, Anschauen, Erblic- kung	očigled, sgled, ogled, pogled, obraz, opaz, za- mjera, gledanje, ugle- danje, sgledanje, opa- ženje, zaziranje, spa- zenje, vidjenje, lice	aspectus, conspectus
Augenscheinlich*	ocsit, ocsivest, ocsivje- stan, ocsigleden, uocsen, ocsitan, vidan, izvidan, viddiv, odkriven, otvo- ren, bjelodan, javan, iz- javan, oscividan, okovi- dan, znan, poznan, zri- teljan, ubezvisen, vidljiv	manifestus, evidens
Augenscheinlichkeit	viddivost, uocsenost, po- docsnost, ocsiglednost, zrivost, izvidnost, vid- ljivost, svitjenost, bje- lodanost, ocsivestnost, ocsitost, odkrivenost, ocsivistvo	evidentia
Ausdruck* — das Ausdrücken eines Wortes, Ge- dankens, Bildes etc.	izgovor, izvod, odsik, za- sjecsenje, odsjecsenje, riecsi, izustje, izrecse- nje, prikazanje, osnova- nje, osnova, obsjena, bistrina, prikaza, izgo- vornost, blagoricsnost, sladost, jakost, krep- kost, izslovnost	expressio, effectio

— das Zeichen des Ausdruckles, ein Wort	riece, slovo, glas, oglas	vocabulum
— der Ausdruck überhaupt, der Inbegriff der Wörter, mit denen man die Gedanken ausdrückt	govor, izgovor, govorenje, izricsje, izrecsenje, izustjenje, besjeda, riecsi	oratio, verba
Ausdrücken — in weiterer Bedeutung und figürlich. Abbilden, überhaupt, sichtbar, deutlich, machen	pritoriti, slikovati, pritisati, pritishtiti	exprimmere
— durch Worte: beschreiben, schildern etc.	ricsma prikazati, iskazati, iztomacsiti, obsje-nniti, izpisati	verbis exprimmere
— durch Nachahmung	precinitti, pritoriti kogagodi	aliquem
— Worte durch Worte, übersetzen	riece po riece tomacsiti, iztomacsiti, skazatti, prikazati, auch riece po riece, oder od riecsi do riecsi prineti	exprimmere, interpretari
— Sich ausdrücken Ausdrücklich (adj.) — deutlich	razboran, razborit, bistar, ocsit, ocsivestan, otvoren, odpert, izricen, izgovoran, izgovorljiv, skazan	perspicuus, expressus, apertus
— Bestimmt, mit ausdrücklichen Worten vorgetragen	csist, ocsit, razboran, razabran, bistar, znan, razumljiv, razumiv	definitus, perspicuus
Ausdrücklich (adverb) deutlich, mit deutlichen Worten	csisto, bistro, razborno, znanno, ocsitto, otvoreno, odperto, zasjeceno, odsjekom, izgovorno, razumivo, razabrano, skazano, znamenito, zlamenito, razumno	diserte, plane
— Vorsetzlich	znanno, svismo, naumno, smishljeno, smislito, namjenjeno	industria
Ausführen	izvershiti, svershiti, dokonati, dokoncsati, na sverhu izvesti, dotjerati, iztikati, possao zaglaviti	ad exitum perducere

— Ausführlich erklären einen Satz etc.	obilato iztomacsiti, razvinuti, izvesti, izvoditi, rashiriti, izneti, ukazati, izsvitlati, razmersiti, razdreshiti, svitlie pri-neti, prinossiti	amplificare, illustrare, uberius explicare
Ausführung (Dar-thung)	izvod, razlog, pokaza, potverda, nadrazloženje, ukazanje, potvrerdjenje, ugodjanje	probatio
— Vollendung des Vorhabens	dokoncsanje, zaglavlje-nje, s vershenje, dover-shenje, dovershaj, dospitak, izpunnost, izvr-snost, dokoncsanost, svershenost	perfectio
Ausgang (figürlich, das Ende einer Handlung)	dospitak, konac, dogadaj, izhodak, izhod, sverha, sgodba	exitus
— das Ende einer Zeit	s verha, zaglavak, izhod	exitus, finis
Ausklügeln	izmudriti, izmudrovati, izmisliti, iznaći, tenkovito izmišljavati, hitrovati	ingeniose excogitare
Auskundschaften	iztražiti, iskušati, razpitati, razvidati, izlucsi-ti, razgledati, razbirati, razviriti	explorare
Auskünfteln — künstlich etwas hervor-bringen	izhitriti, izmajstoriti, izvishtati, izvishtiti, izvjestovati	artificiose, efficere, componere aliquid
Auslegen — Erklären, deutlich machen	razabrati, razmetnuti, razstaviti, razbistriti, razmersiti, iztomacsiti, sporiditi, izgovoriti	explicare, interpretari
— gut oder übel auslegen d.i. aufnehmen	dobro ili zlo razumiti, za dobro ili za zlo primiti	bene aut male interpretari
Ausleger (der) Erklärer, Dollmetscher	tomacsitelj, razbistritelj, rasmersitelj, sporiditelj, iztomacsnik, izgovornik, skazalac, razložitelj, odmatalac, razvitnik	interpretes

Auslegung, Erklärung einer Sache	tomacsenje, tolkovanje, razmersenje, razbistrenje, ukazanje, izgovorenje, skazanje, prikazanje, razmotanje, odvitje, razvitje	explicatio, interpretatio
Auslegungskunst	način tomacsenja, hitrotomacsenje, hitroskazanje, hitrina, vishtina, dobro znati tomacsiti, skazati, prikazati	ars interpretandi, hermeneutica, exegetica
Bedenken — über etwas nachdenken, überlegen	promisliti, razmishljavati, razabrati, razmotriti, promotriti, razgrizati, izviditi, sviditi, svijdjati koju stvar	meditari, cogitare, considerare
— sich bedenken	dvoumiti, dvoiti, nakanitise, nakanjivatise, smishljatise, domishljavatise	dubitare, cunctari, dubium esse
— seine Entschliesung ändern	domislitise, razmislitise, miso prominuti	mentem mutare
Bedeuten — Einen belehren	naucsiti, ubavisti koga, komu odkriti	docere
— von seiner Willensmeynung belehren für befehlen	zapoviditi, miso svoju komu odkriti	praecipere, voluntatem significare
— einer zukünftigen Begebenheit seyn	slutiti, kobniti, zlamenovati, narechi, gatati	significare, valere, sonare
— ein Zeichen eines Begriffes seyn, heissen, von Wortern	zlamoenovati, zlameniti, zvatise, rechise, vellitise	doctrina, correctio
Bedeutung — das Bedeuten, Belehrung	naucsenje, nauk, uputjenje, ubavistjenje, ukazanje, odvratjenje od zla	omen
— die Anzeige einer künftigen Sache	kob, slutnja, slutjenje, gonetanje, zlamenje	
— der Sinn, oder Begriff in dem Worte	zlamen, izgovor, zlamenak, zlamenje, zvanje	significari, significare
Begehren — sinnlich verlangen	poželiti, želiti, hottiti, zahtivati, zažuditi, zaželliti	
— ist es so viel als etwas streben, so heisst es	hlepti, posvedjeti na shto, smagnuti za csimgod, pasti serce na shtogod	cupere, velle, cupidum esse rei, desiderare

— figürlich (verlangen)	iskati, pitati, tražiti, prositi	petere, poscere, postulare
— nöthig haben, bedürfen	potrebovati, zaželliti, poželliti	indigere, egere, poscere, desiderare
Begehren (das)	voljenje, hotjenje, željenje, poželjenje, žudenje, hlepenje, posvedjenje	cupiditas, cupido, voluntas
— die Begierde*		
— das Verlangen	iskanje, pitanje, prose- nje, traženje, prashanje	petitio, voluntas, preces
Begehrlich	žudiv, požudiv, željiv, poželjiv, zaželjiv, hlepiv, poželliv, uželliv, želja- teljiv, željateljan, zažu- div, posvediv	desiderandus
Begehrlichkeit be- sonders zu grosse Begierde	hlep, hlepnost, pohlepa, pohotnost, pohlepnost, požudnost, hlepivost, ohlepivost, žudivost, že- ljivost, nagloželjnost, nagloželjivost, željate- ljivost, pohlepstvo, na- gloželjenje, pohleplje- nje	immodica aviditas, immodesta cupiditas
Begierde*	ljubav, želja, žuda, po- žuda, željnost, požud- nost, zaželja, zažuda, posveda, hlepa, pohlepa, hlepnost, pohlepnost, pohotjenstvo, poželje- nje, posvedjenje	cupido, cupiditas, appetitus
— die Begierden herrschen lassen	pustiti se, spustitise, vladati pohotjenstvom svojim, pustiti požudam uzdu	parere cupiditatibus
Begierig	željan, poželjan, požu- dan, žudan, hlepan, po- hlepan, hottan, pohot- tiv, voljan, prisvedan, užežen, upaljen u požu- di	cupidus
— ein begieriger Mann	hlepnik, pohlepnik, žu- dnik	
— Lob — Ehrbegie- rig	slavohlepnik, csastoželj- nik, oder slave, poshte- nja požudnik	laudis, honoris
Begreifen*	dohittiti, obujmiti, do- sechi, dosegnuti, podri- jeti pametju, razumiti	complecti, mente, comprehendere animo, inelligere
— mit dem Verstan- de begreifen		

— sich begreifen, sich fassen	razviditise, osvistitise, u se dojeti	se colligere, in se re- dire
Begreiflich	dokucsiv, obuimiv, do- piran, obuhitiv, razu- miv, bistar, znan	comprehensibilis, fa- cilis intellectu, per- spicuus
— mit der Seele		
Begreiflichkeit*	dohitnost, ubuhitnost, obujmivost, dosegnuti- vost, razumivost, ocsis- tvenost, razumivost, oc- sitost, znanost	quod comprehend potest, perspicuitas (Deutlichkeit)
Begreifung	dohitenje, dohittanje, obujmjenje pameti, do- segnutje, dopiranje, ra- zumjenje	comprehensio
— mit der Seele		
Begriff*	zamishljaj koje stvari, poznano, prilika, os- nova, obujmnost, obu- imovost, razumnost	notio, comprehensio rei, intelligentia
— Idee, Vorstellung von einer Sache		
— das Vermögen der Seele, der Verstand	um, razum, razumnak, razumjenje	captus, intelligentia
Begründen	urazložiti, potemeljiti, potverđiti razlozima, us- tanoviti, uvirovati raz- logom shtogod	argumentis firmare
— mit Gründen be- weisen		
Beschreibung*	izpisanje, izrecsenje, prikazanje, živopisanje, živoprikazanje, izgo- vanje, tomacsenje, ska- zanje, slikovanje, spovi- danje	descriptio, enarrat- tio, expositio
— Abbildung durch Worte		
Besinnen	spomenutise, pominjati se, imati na pameti, do- ći na pamet, pametiti, pantiti, pamtovati, za- pametiti	memini, recordar, re- misniscor
— sich erinnern		
— Mühe anwenden, nachsinnen	promislitise, promis- hljavatise, staviti miso na shto, razmnivati	meditari, meditare
— überlegen	razmislitise, domishla- vatise, prosvitovatise, priupitatise, razžvakati prie shtogod, promisliti- se, promishljatise	deliberare, consulere rem
— sich entschliessen	odluciti, zasjeci u ser- cu, naumiti, odrediti, u- suditise	constituere, consili- um capere
— sich fassen, zu sei- nen zurück kehren	dozvati se pameti, po- vratitise, docsu se, svi- ditise, osvestitise, raza- bratise	se colligere, ad se redire

— Zaudern	nakanitise, nakanjivati, potezatise, kerzmati, kasniti	cunctari, tardare
Besonnenheit	mudrost, umjetnost, o- bertnost, svjest, smis- hljenost, domishljenost, odhtroumnost, prizrite- ljinost, svidljivost, opaz- nost, opaza, ostrožnost, um	prudentia, cautio, a- ttentio
Besonnen — klüglich, verstan- dig, vorsichtig	mudar, uman, ostrou- man, ober tan, prizrite- ljan, domishljiv, smis- hljiv, umitan, opazan, svidljiv, sviestan	prudens, cautus
Beweisen — wissen machen, zeigen, durch eine That	ocsitovati, ukazati, pri- kazati, ucsiniti komu shtogod dobroga oder zloba	declarare, ostendere, demonstrare
— die Wahrheit oder Falschheit deutlich machen	ukazati, pokazati, od- kriti, izvesti, maucsiti, potverdit, prokazati, dokazati, ukazivati, u- kazovati, na svitlost iz- neti, dovesti razloge, svidoke dovodami poka- zivati	probare, demonstra- re, confirmare
Beweis* — das Darthun einer Sache	ukazanje, pokazanje, u- tverđenje, potverđenje, uistinjenje, dovo- đenje, izvodjenje	probatio
— das, wodurch et- was dargethan wird	pokazaj, pokazak, pot- vredak, potvrdjaj, do- vod, izvod, razlog, po- kaza, ukaza, dokaza, po- tverdjajstvo, pokazaj- stvo, dovodstvo, opit, dokazateljstvo	argumentum, proba, causa
Berwirken — in das Werk rich- ten	udjellovati, dodjellova- ti, zavershiti, izvershiti, zaglaviti, dospiti	efficere, effectuare
Bewusst (der) — das Wissen	znanje, poznanje, spoz- nanje, svjed, vjed, po- vjed	scientia
— ohne meinen Bewusst	bez moga znanja	me insciente
Bewusst — die bewusste Sache	znan, poznan stvar znana	notus, cognitus res quam scis

— errinerend, mit dem Zeitworte seyn	svjestan, usvjestan, svjeden, povjeden, poznani, svoznani	
— ich bin mir keiner Schuld bewusst	od nijedne krivice jesam meni svjestan, usvjesten	
— er ist sich seiner selbst nicht mehr bewusst	sebi istomu nije svjestan, poznani, istoga sebe nepoznaje, nije pri sebi, pri svjesti, od ništa se vishe spomenuti može	suiipsius non memini amplius
Bewusstseyn* — einer Sache	svjest, pamet, svjedenje, svjedstvo, poznanstvo koje stvari	conscientia rei
— das Be. seiner verlieren	izgubiti svjest, izvjestiti, nebiti pri sebi, izajti iz pameti	exire de potestate mentis, non apud se esse, mentis non esse compotem
Bildung* — das Bilden körperlichen Dinge	slikovanje, obrazovanje	
— in den Sitten	izporavljenje, izpravljenje, uređenje, uputjenje, uljudjenje, priobrazanje, udobrohudjenje	formatio, cultura morum, cultura
Concept — der schriftliche Entwurf einer Sache	spisanje, osnivanje, izvedenje, iznahodjenje, izvod, iznahod, zametak, pismeni, sklad, osnova, namisao, sastava, urednost, spisanja	scriptum, commentarius
Daseyn* — Gegenwart	pribitnost, pritomnost, pridochnost, podochnost, ochiglednost, pristustvenost, ochigled, ochigledstvovanie	praesentia
— die Existenz	bitnost, jestost, postanak, bivanje, postanje, bivstvo, sushetsvo	existentia
— das Daseyn Gottes laugnen	Božju bitnost, Božje bivstvo zanikati	Deum esse negare
Einsicht — das Einsehen, Hineinsehen	zasrenje, zasirenje, zaviranje, inspectio pozirenje, uvidjenje, pogledanje	inspectio

— figürlich	umitenost, poznanost,	intelligentia, peritia
— die Kenntnis wo- rin	vishtina, razumnost, po- znanje, umiteonstvo	
— kraft etwas zu verstehen, Verstand	razum, razbor, domis- hljenost, smishljenost, zriteljsnost, domishlja- tost, domishljatstvo, hi- trina	perspicientia, intelli- gentia
— ein Mann von tiefer, Einsicht	razboran, dubokopame- tan, hitar, hitropame- tan	perspicax
Einsichtig	umiteon, visht, umje- tan, blagomishljen,	peritus, intelligens
— einsichtsvoll, voller, Kenntnisse	znan, hitar, domishljat, domishljatan, domish- ljast, domishljiv, svid- ljiv, razborit, razuman (domishljitelj, domish- ljenik, domishljalac)	
— viel Verstand habend	pametan, uman, razu- man, bistropametan	perspicax, intelligens

Što nam kazuje ovaj kratak prikaz leksikografske građe sa-
držane u Lanosovićevu *Rječniku*? Prvo, da ima dosta njemačkih
riječi koje figuriraju i kao filozofijski termini i Lanosović če-
sto, ali ne uvijek, upozorava na taj filozofijsko-pojmovni sadr-
žaj što ga navedena njemačka riječ uz sebe vezuje. Drugo, uz
te njemačke riječi, s tim specifično filozofijskim značenjima
njemačkih riječi, Lanosović navodi vrlo bogat hrvatski leksički
materijal iz kojega se vidi da mu je bilo stalo da nađe i navede
što više hrvatskih riječi koje bi potencijalno mogle najpribli-
žnije sugerirati i reflektirati onaj pojmovni sadržaj što je in-
tendiran njemačkim filozofijskim terminom.

Naravno, već sama činjenica da Lanosović navodi mnoštvo
riječi za njemački filozofijski termin upućuje na ono što smo
na samom početku ustvrdili, naime, da se tada ne može u stro-
gom smislu govoriti o hrvatskoj filozofijskoj terminologiji, bu-
dući da nema ni filozofijske literature na hrvatskom. To je tako,
i o tome se ništa drugo ne može reći.

No činjenica da Lanosović uz već utvrđeni njemački filo-
zofijski termin navodi i može navesti obilje hrvatskih riječi,
može se i s drugog aspekta razmatrati i vrednovati.

Predavajući uvod u filozofiju na temelju povijesti filozo-
fijske terminologije, Theodor W. Adorno rekao je u jednom od
svojih uvodnih predavanja studentima filozofije i ovo: »Želite
li steći jedan prijateljski pristup filozofijskoj terminologiji, mo-
rate unaprijed raščistiti s time, da filozofijski termini nisu zna-

kovi koje se više ili manje svojevrijedno, više ili manje bespovijesno (geschichtslos) utvrdilo za bilo koja stanja stvari (Sachverhalte) i koje se onda zadržava prema konvenciji, a onda opet jednako tako prema konvenciji odbacuje, kada, naime, ne čine više svoje. Filozofijski termini su zapravo povijesna čvorišta misli, koja su preostala i na kojima se onda takoreći odigrava povijest filozofije».⁸

Što to znači? Znači da od svih duhovnih znanosti filozofija ima specijalan i specifičan odnos prema jeziku, o kojem se u posljednje vrijeme mnogo raspravlja i u filozofiji. I ne samo to, nego se da tako kažem, i 'jezično filozofira'. Zašto je to moguće? Upravo zato što i jezik sa svoje strane ima od svih duhovnih tvorbi najintimniji odnos prema filozofiji. Štoviše, jezik je sâm po sebi 'filozofičan', tj. on ne izražava samo kao neki instrument misli i osjećaje, on je ujedno i samorefleksija misli i mišljenja uopće. A to je upravo jedan od bitnih elemenata i karakteristika ne samo novovjekovnog filozofiranja nego filozofije uopće. Povijest filozofijske terminologije, one starogrčke, klasičnolatinске i srednjovjekovne latinske, kao i one u novojezičnim medijima upućuje na to da se filozofijski termin stvarao od riječi koje po svom nekom izvornom semantičkom privilegiju vezuju uza se značenja koja nas dubljom njihovom analizom uvode u tajnu mišljenja, duha, duše, uma i zbilje uopće, načina čovjekova opstojanja i bitka općenito.

I da zaključimo. Lanosovićev *Rječnik* u rukopisu dokumentira nam izvanrednu razvijenost hrvatskog jezika u XVIII stoljeću, kako leksičku tako i semantičku s obzirom na onu pretfilozofijsku samorefleksivnost, što je u ovoj ili onoj mjeri imanentno sadrži svaki jezik kao najuniverzalnija čovjekova duhovna tvorba. Semantička polja oko hrvatskih riječi, indikativnih za pretfilozofijsku misaonu refleksiju i samorefleksiju, tako su napeta i nabijena u XVIII st., da možemo mirne duše reći da je već spomenuto djelo *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani* (Buda, 1797) našeg Ivana Horvata, moglo biti napisano i na hrvatskom. Čak bismo se usudili reći, prema uvidu što nam ga omogućuje Lanosovićeva leksička ostavština, kompletirana s ostalim dokumentima o stanju hrvatskog jezika s kraja XVIII st., da je Kantova *Kritika čistog uma* (1781) objektivno mogla biti napisana izvorno i na hrvatskom jeziku.

S tim u vezi nameću se, naravno, mnoga pitanja, kao na primjer: kako to da je od velikog mnoštva za filozofijske termine podobnih riječi iz Lanosovićeve *Rječnika* samo neznatan dio ušao u današnji fundus hrvatske filozofijske terminologije? Odgovor na to pitanje, kao i na pitanje zašto se nije filozofiranje

⁸ Theodor W. Adorno, *Philosophische Terminologie*. Band 2, Surkamp, 1974, str. 10.

na hrvatskom jeziku začelo ranije i zašto, kada je ranih 1850-ih godina jednom začeto⁹ nije bilo kontinuiteta u izgrađivanju hrvatske filozofijske terminologije, nego se u nekoliko navrata počimalo iznova, pa i na ostala moguća slična pitanja ne može se, naravno, odgovoriti samom imanentnom analizom leksičko-semantičkog stanja hrvatskog jezika u određenom razdoblju. Da bi se dobio odgovor na ta pitanja, potrebna je analiza onih političkih, kulturnih i nadasve političkokulturnih refraktornih situacija kojima su, to danas već na temelju nedavno započetog sustavnog istraživanja već jasno nazrijevamo, bili uvjetovani razvoj i sudbina hrvatske filozofije, i dosljedno hrvatske filozofijske terminologije. Razmatranje tih pitanja prelazi, međutim, okvir moga priloga.

PHILOSOPHICAL TERMS IN LANOSOVIĆ'S DICTIONARY

Summary

At the time when Lanosović worked on his dictionary there was no philosophical literature in the vernacular in Croatia. So it is impossible to talk about strictly Croatian philosophical terms in Lanosović's dictionary. The terms which can be mentioned are translations of German words functioning at that time as philosophical terms in the German language area and quoted by Lanosović in his dictionary. The analysis of Croatian equivalents of these highly elaborated German philosophical terms, collected and quoted by Lanosović, indicates that Croatian was at a stage of development when there would have been no obstacle to 18th-century Croatian philosophers and philosophical writers writing their works in their mother tongue, as most of the German philosophers did at that time.

⁹ Vidi o tome: F. Zenko, *Franjo Rački kao filozofski pisac i teoretik »narodne znanosti«*. »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine« 1—2/1975, str. 37—74.